KONEVÎ DÜŞÜNCESİNİN TÜRK EDEBİYATINA YANSIMASI OLARAK DEVRİYYE NAZIM TÜRÜ

Dr. Nusret GEDİK
Marmara Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü nusretgedik@hotmail.com

Özet

Türk edebiyatı nazım türlerinden olan devriyyeler, tasavvuftaki "Devir Nazariyesi"nin bir aksi olarak mebde ve meâdı ilgilendirmesi, aynı zamanda İslâmî felsefe ile iç içe olmasının yanı sıra insanın yaratılışı ve dünyadaki anlamına farklı tasavvurlar getirmesi açısından mutasavvıf şairlerin kalem oynattıkları edebî bir tür olmuştur. Devriyye nazım türünün kaynakları arasında Sudûr Nazariyesi, İslâmi Tekamül Nazariyeleri ve vahdet-i vücûd felsefesi vardır. Özellikle vahdet-i vücûd felsefesi denilince bu düşüncenin Anadolu'daki en büyük temsilcilerinden Sadreddin Konevî'nin etkisi oldukça önemlidir. Devriyyelerde gerek düşünce bakımından Konevî'nin eserlerinde zikredilen görüşler nazma dökülmüş, gerekse de Konevî düşüncesinin ıstılahları rahatlıkla şiirin anlam dairesi içerisinde kendisine oldukça fazla yer bulmuştur. Hatta devriyyelerde doğrudan kendisi anılarak eserlerine atıflar dahi yapılmıştır. Tebliğdeki ana amaç da Sadreddin Konevî'nin fikirlerinin Türk tasavvuf edebiyatına aksini devriyye nazım türü özelinde ortaya koymaktır. Sadreddin Konevî büyük bir sûfî ve mütefekkir olarak sadece felsefe, tasavvuf veya dinî ilimleri değil Türk edebiyatını da fikirleriyle etkilemiş bir Anadolu erenidir.

Anahtar Kelimeler: Sadreddin Konevî, devriyye, nazım türü, vahdet-i vücûd.

DEVRIYYE LYRIC STYLE AS THE REFLECTION OF KONEVI THOUGHT TO TURKISH LITERATURE

Abstract

Devriyyes, which are one of the lyric styles in Turkish literature, became a literary style that used by mysticists poets; due to its relation with mebde and mead -contrary to Devir Nazariye in Islamic mysticism-, and due to its different imaginations about the creation of men and its meaning in the world. It is also related with the Islamic philosophy. Sources of the Devriyye lyric style includes *Sudur Nazariyesi,* Islamic Spiritual Evolution Nazariyes and philosophy of unity of existence. Especially influence of Sadreddin Konevi, who was one of the most prominent representatives of the philosophy of unity of existence, is very important. In devriyyes, Konevi's thoughts that contained in his works not only turned lyrics but also words of Konevi's thoughts easily find an important place within the meaning circle of poems. Also in devriyyes there are references to his works via direct quotation. The main aim of this paper is to assert Sadreddin Konevi's ideas to Turkish mysticism literature within the scope of devriyye lyric style. As a great sufist and thinker, Sadreddin Konevi is an Anatolian mystic who, by his ideas not only influenced the disciplines of philosophy, mysticism and religion, but also influenced Turkish literature.

Key Words: Sadreddin Konevi, devriyye, lyric style, unity of existence.

Giriş

Türklerin İslâm dinini kabul ederek yeni bir medeniyet dairesine girmesi ile başlayan kültürlerindeki değişim ve gelişim özellikle edebî türler bahsinde kendisini göstermiştir. Yeni bir medeniyet dairesi içerisinde gelişimini sürdüren Türk edebiyatı, tasavvuftan ziyadesiyle etkilenmiş, son derece geniş kapsamlı ve farklı edebî eserler, Türk edebiyatında ayrı bir kol olarak Tasavvufî Türk edebiyatını doğurmuştur. Özellikle tasavvufun son derece karmaşık ve girift konularından olan "Devir" bahsi İslâm medeniyet dairesi içerisinde yer alan Arap ve Fars edebiyatında etkili olamasa da Türk edebiyatında ayrı bir tür olarak "devriyye" edebî türünü oluşturmuştur. Tasavvuftaki "Devir Nazariyesi"nin edebî türü olan devriyyeler; İslâmın kelâmî bir konusu olan mebde ve meâdı ilgilendirmesi, aynı zamanda İslâmî felsefe ile iç içe olmasının yanında insanın yaratılışı ve dünyadaki anlamına farklı tasavvurlar getirmesi açısından mutasavvıf şairlerin kalem oynattıkları edebî bir tür olmuştur. Türk edebiyatında XII. yy.'da Hoca Ahmed Yesevî (ö. 562/1166)'den başlamak üzere; Mevlânâ (ö. 5 Cemaziye'lâhir 672/17 Aralık 1273), Yûnus Emre (ö. 720/1321), Âşık Paşa (ö. 733/1332), Nesimî (ö. 807/1405?), Hüsnî (ö. XVI. yy.?), Oğlan Şeyh İbrâhim Efendi (ö. 22 Rebiü'l-âhir 1065/1 Mart 1655), Sunullah Gaybî (ö. 1087/1676'dan sonra), Niyâzî-i Mısrî (ö. 20 Recep 1105/ 17 Mart 1694),Üsküdarlı Hâşim Baba (ö. 1197/1783), Vuslatî (ö. 1182/1768), Kabûlî (ö. 1244/1829), Rıza Tevfik (ö. 31 Aralık 1949) ve Neyzen Tevfik (ö. 27.01.1953) ilh. gibi şairler klasik edebiyat, halk edebiyatı ve yeni edebiyat diye ayrılıp adlandırılan dönemleriyle Türk edebiyatının her devrinde, devriyye türüne kâmil örnekler vermiştir. Yine nesir vadisinde ise XV. yy.'da Kaygusuz Abdal (ö. 845/1444)'ın *Budalanâme*'si, XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarında yaşamış olan Sinân Ümmî (ö. 1067/1657)'nin *Kutbü'l- Me'anî*'si XVII. yy.'da Niyâzî-i Mısrî (ö. 1105/1694)'nin *Risâle-i Devriyye*'si ile Arapça *Devretü'l-Arşiyye*'si ve Resmî Giridî Alî Baba (ö. 1204/1789)'nın *'Uyûnü'l-Hidâye*'si bu türün önemli örnekleri arasında gösterilebilir.[1]

Türk Edebiyatında Manzum Devriyyeler adlı doktora tezimizi çalışırken öncelikle devriyyelerin beslendiği fikrî ve felsefî kaynakları öğrenmeye çalışmış ve Türk tasavvuf hayatında çok önemli bir yeri olan Sadreddin Konevî (ö. 673/1274)'nin düşüncelerinin ve varlık tasavvurunun edebiyatımızda bu türün gelişmesinde önemli bir yeri olduğunu müşahade etmiştik. Fakat Sadreddin Konevî-devir nazariyesi ilişkisi çalışmamızın hacim sınırlarını aştığı için bu konuda söyleyeceklerimizi tam olarak

[1] Mezkur metinler ve bunlar hakkında daha fazla tahlilî açıklama için bkz: Gedik 2017:132-139.

ifade etme imkanımız da olmamıştı. Bu çalışmamızda ise tespit edilen metinlerden örnekler eşliğinde Konevî düşüncesinin edebiyatta bir türe nasıl aksettiğini göstemeye çalışacağız.

Ana Hatlarıyla Devir Nazariyesi ve Devriyye Türü

Devriyye sözcüğünün türediği devr kelimesi Arapça olup sözlükte "dönme; bir şeyin kendi etrafında hareketi; bir şeyin etrafından dolaşma; bir şeyi başkasına teslim etme; nakil, aktarma; seyahat; bazı tarikatlara mensup dervişlerin dönerek ettikleri zikir ve semâ; bir şeyin bir kaptan diğerine nakli" gibi manaları ihtiva eder (Sâmî 1969: 623; Lane 1698:931; Ahterî 2009: 163). Çoğulu ise edvârdır. Genellikle bu kelimenin "dönmek ve râci olmak" şeklindeki aslî manası esas alınarak çeşitli ilim dallarına ait terimler de oluşturulmuştur. Meselâ klasik astronomide devir, düzenli ve periyodik olarak tekrarlanan semavî olayların başlangıç ve bitişleri arasında geçen süreyi ifade eder. Tarih ilmi açısından zaman tesbiti yapmak amacıyla tarih ve takvim kavramları yanında devir tabiri de kullanılmış; ayrıca geçmişteki belirli dönemleri ifade etmek üzere çok meşhur bazı şahıs ve olaylar öne çıkarılarak Maden devri, İskender devri, Lâle devri gibi itibarî devirlerden söz edilmiştir. Türk mûsiki eserlerinde kullanılan her ölçüye de devir denir. Ayrıca bu terim usul ve peşrevlerdeki "hâne" karşılığı olarak da kullanılır. Genellikle büyük ölçüler ve peşrevler için geçerli olan devir devr-i hindî, devr-i kebîr, devr-i revân, devr-i tûran gibi usullerin de adlarını teşkil eder (Yurdagür 1994: 230). Kelâm ilminde ise "mümkün iki varlıktan her birinin ötekinin var olması için illet teşkil etmesi" diye tanımlanır. A'nın var edici illetinin B, B'nin var edici illetinin A olması gibi (Topaloğlu ve Çelebi 2015: 71) Devr kelimesinden türemiş olan devriyye ise, sözlükte; devir ve devrân ile ilgili; zaman zaman; geceleri dolaşan kol takımı, gezici karakol; bülbül, karatavuk, sığırcık ve benzeri kuşların mensup olduğu sınıf; ontolojik manada varlığın Tanrı'dan çıkıp Tanrı'ya dönmesi felsefesine göre bu devir safhalarını anlatan tasavvufî şiir, ruhun âlemi dolaşmasını konu edinen şiir; hilkate yani mebde ve meada dair şiirler (Uzun 1977: 280; Pakalın 1983: 442; Pala 2004: 115) gibi manaları haizdir.

Tasavvufî ekolleri derinden etkileyen vahdet-i vücûd anlayışını benimseyen sûfîlerce Allah, "Vücûd-ı Mutlak"tır. Bu düşünceye göre âlemdeki mevcûdâtta Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarının farklı şekillerde tecellîleri görülmektedir. Su nasıl boğar, ateş yakarsa Mutlak Varlığın zâtının gereği de zuhur etmek, görünmek, yani ortaya çıkmaktır (Uçman 2014: 575). Mutasavvıfların bu durumu temellendirmek için kullandıkları ve devriyyelerde hemen sıklıkla geçen unsur ise "Küntü kenzen mahfiyyen

fe ahbebtü en u'rafe fe halaktü'l-halka li u'refe" (Serdaroğlu 1966: 92)[2] hadîs-i kudsîsidir.

Varlık mefhumuna ve varlığın Tanrı'dan nasıl taştığına sudûr teorisi ile açıklama getirmeye çalışan Müslüman filozoflar, varlığın mertebeler hâlinde zuhûr ettiğini iddia etmişler ve akıllar teorisini geliştirmişlerdi. Bunu temel alan vahdet-i vücûd ehli ise sudûrun nedenselliğini vesileciliğe çevirmiş ve Hakk'ın tecellî ettiği varsayımını temel alarak mevcûdât-âlem-Tanrı ilişkisini açıklamaya çalışmışlardı. Bu tecellînin yine mertebeler hâlinde vukû bulduğunu filozoflardan miras almışlar; fakat bu mertebeler arasındaki ilişki konusunu –karmaşık, yanlış anlaşılmaya münasip ve kırılgan olması sebebiyle olsa gerek- felsefî terimler kullanarak müphem bırakmaya özen göstermişlerdi. İşte devir nazariyesi, ilki diğerinin referans noktası olan bu iki teorinin mertebeler (etvâr) arasındaki ilişkiyi de tekâmülcü nazariyelerden etkilenerek açıklayan bir nazariyedir.

Mutasavvıflara göre yeryüzündeki bütün varlıklar Hakk'ın bir sıfatına, insan ise "eşref-i mahlûkât" olarak yaratıldığından bütün isim ve sıfatlarına haizdir. Yani bir bakıma zâtına mazhardır. Lâkin Hakk'ın sıfatları insan şeklinde tecellî etmeden önce kainattaki bütün varlıklardan süzülüp geçerek insana ulaşır. İnsan, bu surette bulunmadan "ata belinde ve ana rahminde" bir parça sudan ibarettir. O hâlde insan maddî olarak bu dünyaya gelmeden önce âlemde dağınık bir hâlde durmakta, her bir parçası ayrı bir varlıkta bulunmaktadır. Varlığın maden-bitki-hayvandan sonra insan mertebesine ulaşması, insanı meydana getiren her bir zerrenin bu unsurlarda bulunduğuna işarettir. Topraktan beslenen bitki, bitkiyle beslenen hayvan ve hayvanla beslenen insanda varlık devir hâlinde devam edecektir. Varlığın her bir parçasının insanda toplanmasından mülhem insan "küçük âlem" olarak tanımlanmıştır. Bu durumu Kırımlı Selîm Dîvâne *Burhânü'l Ârifîn ve Necâtü'l-Gâfilîn*[3] adlı eserinde şöyle dile getirir:

"Erenlerin maden dediği topraktır. "Sana sorarlar de ki o Rabbimin emrindedir." (İsrâ 17/85) âyetinde ruhtan murat insanı gezdiren ruh değildir. İnsanı gezdiren ruha emir demezler, izafî ruh derler. Bu ruh Hakk'ın emridir. Bu ruha hayvanî ruh ve bitkisel ruh derler. Bu ruhtan murat Allahu Teâlâ'nın emridir. Şimdi ruh madene geldi dedikleri, yani Allah'ın emri toprağa geldi. Madenden bitkiye geldi dedikleri, Allah'ın emri tarafından

[2] "Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi diledim. Onun için bu halkı ve âlemleri yarattım." manasına gelen bu ibare muteber hadis kitaplarında bulunmamakla birlikte tasavvufî Türk edebiyatının temel düstûru olmuştur. Hadis'in meâli *Kur'ân-ı Kerim*'de geçen "İnsve cinni beni bilmeleri için yarattım (Zâriyât 51/56)" âyet-i kerimesinden alınmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Serdaroğlu 1996: 92).

[3] Eserde ayrıca devriyye metinlerinin anlaşılmasına –daha doğru bir ifade ile anlaşılamamasına- yönelik çok önemli tespitler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kırımlı Selîm Dîvâne 2004: 79-90.

bitkiye geldi, yani topraktan ot bitti. Ruh bitkiden hayvana geldi dedikleri, Allah'ın emri hayvana geldi, otu hayvan yedi. Ruh hayvandan insana geldi dedikleri, Allah'ın emri insana geldi, insan hayvanı yedi, damağında kalan kuvveti meni oldu. Cinsel ilişkide bulunduktan sonra ana rahmine düşüp cenin oldu. Sözün kısası vakti gelince "Ve ben ona ruhumdan üfledim." (Hicr 15/29) manasına göre, izafî ruh üfleyip diri kıldı, insan oldu dünyaya geldi" (Selîm Dîvâne 2004: 79-90).[4]

Konunun bir başka izahı ve daha çok devriyye metinlerinde yer alan tanımı ise şöyle yapılmaktadır: Başlangıçta Mutlak Varlık'tan ayrılan ilahî nur, sırasıyla akl-ı küll (taayün-i evvel), ukûl-i tis'a (dokuz akıl), nüfûs-ı tis'a (dokuz nefs), tabâyi-i erbaa (dört mizac), anâsır-ı erbaa (toprak, su, hava, ateş) ve oradan da toprağa kadar inmiştir. İşte bu merâtib mebde (başlangıç) mertebesidir. Akl-ı küll yaratıcı kudretin aktif kâbiliyeti olup nefs-i küll denilen pasif kâbiliyeti meydana getirmiştir. Akl-ı küll ve nefs-i küllden eflâk-ı tis'a (dokuz gök), tabâyi-i erbaa ve anâsır-ı erbaa meydana gelmiştir. Eflâk-ı tis'a ve anâsır-ı erbaanın birleşmesinden cansızlar, bitkiler ve hayvanlar meydana gelmiştir. Bu oluş içerisinde insan en son ve en mükemmel varlık olduğundan en yüce mertebede yer almaktadır. Bu nedenle insan en son durak kabul edilmiştir. Bütün bu mertebelerden sonra toprağa inmiş olan ilahî nur, aynı sırayı takip ederek topraktan yani madenden bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan insana ve insandan da insan-ı kâmile geçmek suretiyle ilk geldiği yere yani Mutlak Varlık'a ulaşır. Bu ikinci devreye mead, suûd denilmektedir (Kemikli 2000: 218). Vücûd-ı Mutlak'tan ayrılan ilahî nur, sırasıyla akl-ı kül'den 'ukûl-i tis'a'ya, nüfûs-ı tis'a'ya, tabâyi-i erbaa'ya ve tâ toprağa kadar anâsır-ı erbaa'ya geçer ki, mebde veya kavs-i nüzûl budur; bunu müteâkıp aynı nur topraktan madene, ondan nebâta ondan hayvana, ondan insan ve insan-ı kâmile geçerek aslına rücû eyler ki bu ikinci devre de mead veyahut kavs-i suûd derler (Köprülü 2012: 298).

Devir nazariyesinin ilk izahı daha çok reel karakteristik taşırken, özellikle felsefî bir yanı olmayan açıklamayı nazariyeye getirmeye çalışmıştır. Lâkin yukarıdaki ikinci izah ise daha çok ontolojik manada felsefî bir mahiyet arz eder. Burada bahsedilen husus ilahî nurun devranıdır ve insanın her molekünün âlemde dağınık hâlde bulunmasına pek değinilmez, değinilse dahi üzerinde fazla durulmayarak olay varlık boyutu sahasında değerlendirilir. Devriyye metinleri de daha çok bu izahı benimsemiş ve metinler bu minval üzere oluşturulmuştur. Peki temel noktaları aynı olsa

[4] Yine meselâ sûfî Necmeddîn-i Dâye'nin meşhur eseri *Mirsâdü'l-İbâd*'ında benzer görüşler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Necmeddîn-i Dâye 2013: 87.

da mesele üzerine getirilen ilk açıklamadaki amaç ne olabilirdi? Devir nazariyesi ve devriyyeler oldukça karmaşık bir düşünce tarzını içerisinde barındırır. Bu nazariye ve bu nazariye vadisindeki eserleri anlamak için varlığa ontolojik olarak bakabilmek, ayrıca sudûr, vahdet-i vücûd ve tekâmül öğretilerinden hiç olmazsa haberdar olmak lazım gelmektedir. Görülen odur ki meseleye dair getirilen ilk açıklama sayılan hususlarda herhangi bir bilgisi olmayanlar için geliştirilmiştir. Yoksa bizatihi devriyye metinlerinde ilk açıklama tarzı yerine daha felsefî ve ontolojik olan ikinci açıklama yine bu ilimlerin terimleri ile ve ağır tasavvufî ıstılâhlar dahilinde işlenmektedir. Konuya binaen özellikle devriyye ve şathiyye türünde pek muteber eserler veren Melâmî şairlerin ve ediplerin şeyhleri ve yakınları tarafından uyarıldıkları görülür. Meselâ Türk edebiyatının en önemli devriyyelerinden birisi olan *Dil-i Dânâ*'yı yazan Oğlan Şeyh İbrâhim Efendi'yi müritlerini *"vahdete müteallik söz söylemek lâzım geldikte 'alâ tarîki'n-nakl söylemek"* hususunda uyardığını görüyoruz (Ocak 1998: 267) Oğlan Şeyh'in bu uyarıyı yapmasının nedeni devir ve benzeri konularda etrafa sızan bir takım sözlerin müritleri ve tarikatı hakkında zındıklık veya mülhidlik iddalarına yol açmasıdır. Yine Melâmîlerin XVI. yy.'daki ünlü şeyhi Oğlan Şeyh İsmâil Maşûkî de aynı ithamlardan dolayı mahkeme karşısına çıkmış ve katline fetva verilmiştir. Özellikle İsmail Maşûkî hakkında yapılan suçlamalarda devire müteallik kimi ifadeler vardır. Lâkin buradaki suçlamaların gerçekten İsmail Maşûkî'nin ağzından çıktığı gibi mi yoksa şahitlerin kendi anladıkları gibi mi Şer'iye Sicillerine geçtiği meçhuldur (Ocak 1998: 286,287-354,355). İsmail Maşûkî bir devriyye veyahut devre dair şeyler söylemiş ve onu dinleyen, duyan veya eserini daha sonra okuyan şahıs onun "Ruh bir bedenden çıkar diğer bir bedene göçer" dediğini anlamış olabilir. Yine aynı konuda Melâmîlerin kutblarından Sütçü Beşîr Ağa da müridlerine sözlerinde dikkatli olmalarını, şeriata titizlikle uymalarını, hele *devir* ve benzeri bazı konularda ulu orta konuşmamalarını müridlerine yazdığı mektupta sıkı sıkı tenbih etmiştir. Bu mektubun bir sureti La'lî-zâde Abdülbâkî'nin *Sergüzeşt* eserinde kayıtlıdır:

"… Ef'âl ve akvâlde şer'-i şerîf üzere hareket eylemenizi isterim. Zinhâr hezâr zinhâr hilâf-ı şer'-i şerîf kendi za'miniz ile söz söylemiyesiz. Şerîat, şerîat yine şerîat. Fiilde ve kavilde zâhirinizi şerîat ile ârâste ve bâtınınızı nûr-ı muhabbetullah ile pîrâste eyleyip ruhânî ve nûrânî olmak gereksiz. Bir birinize mülâkî olduğunuzda tenezzül ve mahabbetinizden sonra ahkâm-i şerîat ve âdâb-ı tarîkat muktezâsınca mânâya delâlet eder kelimât tekellüm eyleyip mâlâyânî söz söylemeyesiz. Yüz bin söz bir pula değmez. Kelâm manâ yolu bilinmek ve bulunmak içindir. Câna necât manâ i l e d i r. Yolunuzu cândan izleyip manâya vusûl için Cenâb-ı Rabbü'l-âlemine

teveccüh-i tâm ile mütecevvih olup bî-hâsıl kelimâttan ferâgat eyleyesiz. Marifet sanıp sattığınız kelimâttan zarar terettüb eylediğin bilmez misiz? Haramdan perhiz eyleyip devre müte'allik kelimâtı min ba'd lisânınıza getirmeyesiz" (Tek 2007: 144).

Bugün elimizde olan son derece kısıtlı mahkeme kayıtları veya diğer kaynaklardan görüldüğü üzere devir meselesi evvelden bu güne kadar herkes tarafından anlaşılabilen bir mesele olmamıştır. İşte bundan dolayı devir nazariyesinin bahsettiğimiz ilk açıklaması da kanaatimizce son derece karmaşık olan bu nazariyenin muhataplarına değil de nazariyeyi muhatapları dışındakilere anlatmak için meselenin kolaylaştırılıp anlaşılabilir bir hâle getirilmesinden ibaret bir açıklamadır.

Sûfîler, Mutlak Varlık'tan insana kadar varlığın bu devrine *Kur'ân-ı Kerim*'de geçen "Melekler ve ruh, mikdârı elli bin yıl süren bir gün içinde ona çıkarlar." (Meâric 70/4) âyetinden yararlanarak istedikleri manayı vermek suretiyle elli bin yıllık bir süre biçerler. Devriyyeleri ile ünlü mutasavvıf şair Sunullah Gaybî *Mekârimü'l-Ahlak* adlı eserinde "Kenz-i mahfî olan zât hâkden ma'dene ma'denden nebât andan hayvân andan insân-ı kâmile gelince olan devrât-ı kesîresi kim elli bin yılda ancak olur, ammâ mevkûftur" (Kemikli 2000: 219) diyerek aynı durumu belirtir. Bu durumu aynen ünlü devriyyesi *Keşfü'l-Gıtâ*'da tekrarlar:

Elli bin yıl dinilür neşr ile baksan berzaha
Kuvvet-i 'âlem zuhur-ı âdeme vire cilâ (Sunullah Gaybî, 1/84)[5]

Devriyye nazım türünü doğuran devir nazariyesi hakkında bugüne kadar yapılan çalışmalarda bu nazariyenin ortaya çıkışında ilk defa İhvân-ı Safâ'nın etkili olduğu belirtilegelmiştir.[6] Araştırmacıları bu kanıya götüren durum ise İhvân-ı Safâ'nın (945-985) konu hakkında serdettiği görüşleridir. Yalnız bugüne kadar gözden kaçan konu kanaatimizce meselenin sudûr nazariyesi ile ilişkisidir. Yukarıda görüldüğü üzere devir nazariyesinin ortaya çıkmasında ilk etken sudûr nazariyesi ve dolayısıyla başta Farâbî, İbn Sînâ gibi müslüman filozoflar olup İhvân ikinci sırayı almaktadır. Sudûrcu filozofların geliştirdiği "Akıllar Teorisi" devir nazariyesinin ilk kaynağı ve dolayısıyla bu nazariyenin sahipleri de ilk kaynaktırlar. İhvân'ın görüşüne benzer görüşleri serdeden İbn Miskeveyh (ö. 421/1030)'in tekâmülcü anlayışı devir nazariyesinde mertebeler arasındaki boşlukları doldurmuş; daha sonra vahdet-i vücûd düşüncesi ise bu nazariyeyi tam manasıyla kuşatmıştır. Vahdet-i vücûd'un kurucusu olan İbn Arabî başta olmak

[5] Manzum örneklerde, Nusret Gedik, *Türk Edebiyatında Manzum Devriyye*, H Yay., İstanbul 2017 künyeli kitap kaynak olarak kullanılmış olup burada ve bundan sonra verilecek beyit örneklerinde şair adından sonra gelen rakam şiir numarasını akabindeki ise kaçıncı beyit olduğunu belirtmektedir.

[6] Mesela: Kemikli 2000: 217-226; Tansel 1969: 187-199; Uçman 2014: 575-625.

üzere; Sadreddin-i Konevî, Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, Feyzî-i Hindî, İbn Yemin, Yunus Emre ve Niyazî-i Mısrî ilh. gibi pek çok mutasavvıf/şair tarafından benimsenen devir nazariyesi bu kişilerce temel referans olarak *"Biz Allah'tan geldik yine O'na döneceğiz."* (Bakara 2/156) meâlindeki âyet-i kerime esas alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Devir nazariyesinin 360 derecelik bir daire benzetmesiyle daha iyi anlatılmaya çalışılmıştır. Türk tasavvuf edebiyatında önemli bir yeri olan Niyazî-i Mısrî (öl. 1693), *Risâle-i Devriyye*[7] adlı mensur eserinde bu daireyi çizmiş ve ayrıntısıyla meseleyi ele almıştır.[8] Hatta daha sonra Erzurumlu İbrâhim Hakkı da (öl. 1780), *Marifetnâme* adlı ünlü eserinde bu daireyi aynen alıp tekrarlamıştır. Ancak Niyazî-i Mısrî'nin yazma hâlindeki risalesi ortaya çıkana kadar İbrâhim Hakkı'nın eserindeki devriyye ile ilgili kısım onun devir hakkındaki orijinal fikirleri kabul edilmiş ve bu konudaki hemen bütün çalışmalarda *Marifetnâme*'ye atıf yapılmıştır. Niyâzî Mısrî *Risâle-i Devriyye*'sinde bu daire sembolü konusunda şunları söyler:

"… Ve mümkündür ki vâcibü'l-vücûd ile mümkinü'l-vücûdu bir dâire farz idesin ki anı hatt-i müstakîm ile iki kısma taksim ider. Ve ana hatt-ı mevhum ve kutr-ı dâire dirler. Pes bu hat ile bu dâire iki kavs şeklinde görinür. Çünki bu heste-i mevhumdan ibaret olan hatt-ı mevhum rücû-ı asla vusûl ile miyâneden ref' olunur. Pes şekl-i dâire kemâ hüve bir görinür ve "Kabe kavseyni ev ednâ" sırrı anda bilinür. İmdi mezheb-i hükemâ üzre devrân-ı vücûdı bu mikdâr beyân ile hatm olundı."

Yukarıda farklı tarafları ve kaynakları ile çok kısa olarak da olsa açıklanmaya çalışılan devir nazariyesi edebî bir tür olarak devriyyelerin oluşumuna yol açmıştır. Bu nazariye ekseninde kaleme alınan manzum veya mensur eserler önce Fars edebiyatında etkili olmuşsa da türleşme sürecine girememiş ancak Türk edebiyatında kâmil bir tür olarak devriyyeleri meydana getirmiştir.

İslâm milletlerinden özellikle Türklerde bu türün gelişmesi ve farklı yüzyıllarda onlarca şair tarafından devriyye metinleri verilmesinin sebebini ise Anadolu topraklarında yaşayan, fikrî eserlerini bu diyarlarda kaleme alan Mevlânâ, Sadreddin Konevî, Dâvûd-ı Kayserî ve Molla Fenârî ilh. gibi ilim ve tasavvuf ehlinin etkisi sonucu olduğunu düşünüyoruz. Zirâ devriyyeler her ne kadar edebiyatın bir konusu olsa da salt manâda edebiyatın kendi dinamiklerinden doğan ve beslenen bir mahiyet arz etmez. Tam tersi fikrî, felsefî ve tasavvufî bir düşünce sisteminin, varlığa

[7] Bu eser için bkz: Güzel 1979/1983: 121-139.

[8] Aynı müellifin Türkiye kütüphanelerinde yazma hâlde ayrıca Arapça bir *Devriyye-i Arşiyye*'si mevcut olup eser tarafımızdan ayrıca çalışılmaktadır.

bakış açısının; edebiyata yansımasıdır. Hâl böyle olunca da Türk tasavvuf tarihinde vahdet-i vücûd felsefesi etrafındaki görüşleriyle çok önemli bir yeri olan Sadreddin Konevî'nin fikirleri ile devriyye metinlerini aşağıdaki gibi karşılaştırarak bu bağlantıyı Konevî özelinde açıklayabiliriz.

Konevî Düşüncesinin Devriyyelere Yansıması

Sadreddin Konevî, Malatya'da (tahmini M. 1207 yılları) doğmuş, M. 1274'de Konya'da vefat etmiştir. Konevî, tasavvuf düşüncesine kazandırdığı fikirler ve etkileriyle dönüm noktası teşkil edecek bir şahsiyettir. Sadreddin Konevî, tasavvuf vadisinde vahdet-i vücûd felsefesinde İbn Arabî takipçisi olarak verdiği eserlerle daima onun bir yorumcusu olarak görülmüştür. Bu tespit kısmen doğru olsa da onun vahdet-i vücûd ekolüne kazandırdığı sistematik düşünce ve bu felsefeyi daha teorik bir üslupla aktarması onu diğerlerinden farklı kılan taraflardır. Bu sebeple olmalıdır ki kanaatimize göre Türk topraklarında vahdet-i vücûdun anlaşılabilmesi, anlatılabilmesi, takipçilerinin artması ve diğer bilim dallarına etki etmesi -edebiyat gibi- Sadreddin Konevî ve onun takipçileri sayesinde olmuştur.

Vahdet-i vücûd felsefesi edebiyata etki eden ve hemen her tasavvufî-edebî metinde kendine yer bulmuş bir düşünce sistemidir. Bu telakkinin en girift ve uç tasavvurları diyebileceğimiz devriyyeler -şathiyyeler ile birlikte- Türk edebiyatında edebî bi türdür. **İslâm milletlerinden diğerlerinde türleşme sürecine girememiş devir nazariyesine ait düşünceleri havî bu eserler, Türk edebiyatında kâmil bir tür olarak XII.** yy.dan XX.yy'a kadar pek çok şair ve edip tarafından örnekleri verilen metinler olmuştur.

Türk edebiyatının en karmaşık ve izahı zor olan türlerinden devriyyeleri; İslâm felsefesi ve tasavvuftaki "sudûr ve tecellî" nazariyesine göre Hakk'ın zâtından tecellî eden *varlığın ilk olarak akıllar âlemine nüzûl edip ardından cisimler âleminde bir tertip dahilinde önce toprak ve madene, ardından bitkilere; bitkilerden hayvanata; hayvanattan insana ve bu makamdan da insan-ı kâmil mertebesine ulaşarak tekrar ilk sudûr ettiği asla yani Hakk'a vasıl olmasına devir; buna dair yazılan edebî metinlere de devriyye denir. Yani kısacası devriyye; yaratılışın başlangıcı ve sonu, varlığın nereden gelip nereye gittiği ile bu ikisi arasındaki seyri anlatan tasavvufî metinlerdir* (Gedik 2017: 90) diyerek tanımlayabiliriz.[9]

Konevî düşüncesinin devriyyelerdeki etkisi ise tam bu noktadan yani tanımdan başlamaktadır. Sadreddin Konevî, yukarıdaki tanımı yüzyıllar öncesinden varlık düşüncesi etrafında kendi ıstılahları ileyapmıştı. O, *El-*

[9] Bugüne kadar devriyyeler hakkında yapılan yanlış ve/veya eksik tanımlamalar için bkz: Gedik 2017: 85-92.

Fükûk fî Esrârı Müstenidâti Hikemi'l-Füsûs (Füsûsu'l-Hikem'in Sırları) adlı eserinde aşağıdaki görüşlere yer verir. Bu görüşler devriyyelerin tanımı ile aynîlik gösterir:

"Aydınlanmış akıl ve kesinleşmiş/muhakkak müşâhede alanında durum böyle olduğu için, ilâhî emir ve sünnet, ilâhî yardımın varlıklara ulaşmasını ve hükmün ilâhî mertebeye/cenâb-ı ilâhî dönüşünün "devrî" olmasını gerektirmiştir/iktiza. Nitekim, ilâhî haberlerde ve nebevî tembihlerde buna işâret edildiği gibi, bu durum, keşif ve tahkik ile de müşâhede edilmiştir.

Şu halde, ilâhî yardım, meded-i ilâhî, mutlak zâtî feyizden (feyz-i akdes), işâret olunan "berzâhlık" ile taayyün eder ve Akl-ı Evvel/İlk Akıl mertebesine ulaşır. Akl-ı Evvel, "Kalem" diye ifâde edilir. Bu yardım, daha sonra levhe sonra arşa sonra kürsîye sonra peş peşe diğer feleklere ulaşır. İlâhî yardım, feleklerden unsurlara sonra müvelledât (cemadat-nebatat-hayvanat)'a ulaşır. Böylece uğramış olduğu her mertebenin özellikleri ile boyanmış/insibağ bir halde, nihâyette insana ulaşır.

Bu yardımın kendisine ulaştığı insan, sülûk ve uruç ederek, akıl ve nefisler ile birleşen/ittihat; kendi aslî mertebesi olan "berzâhlık" ile birleşmek için onları kendi zâtî ve aslî "münâsebet"i ile aşan kimselerden olabilir. Bu durumda, söz konusu insana ulaşan yardım, kesret içinde kesretin ve kesret sûretinin en ileri derecelerine vardıktan sonra, onunla, yani bu kesretin birliğiyle/ahadiyet-i kesret berzâhlığa ulaşır. Bu berzâhlığın özelliklerinden birisi, ahadiyetten sonra gelen vahdaniyyettir.

Böylelikle, İlk Akıl'a ulaşan feyzin kendisinden taayyün ettiği makâma ulaşmasıyla "dâire" tamamlanır. Bu bir sırdır ki bunu bilmeyen ve müşâhede etmeyen kimse, Allah Teâlâ'nın "Emrin bütünü ona döner" (Hud, 123) âyetinin hakîkatini anlayamaz (Konevî 2012-I: 21).

Dikkat edilmesi gereken noktalardan olan ve Konevî'nin düşüncesindeki ıstılahların aynen devriyyelerde yer almasıdır ve bu da aynîliğe örnek olarak gösterilebilir. Feyz-i akdes, Akl-ı Evvel, Kalem, Levh, Arş, Kürsî, felekler, cemadat-nebatat-hayvanat, uruc, ahadiyyet, taayyün gibi Konevî düşüncesinin ıstılahları aynı şekilde devriyyelerde yer alır. Hatta şöyle denilebilir ki devriyye metinleri bu ıstılahlar üzerine binâ edilmiştir. Zaten biz de çalışmamızda devriyyeler ve devriyye benzeri manzumeleri ayırırken bu ıstılahları aralarındaki fark kabul etmiş ve devriyye metinlerinin tasavvufî düzlemde Tanrı-âlem irtibatı ile ilgili bu ıstılahlar ile mücezzeh olmasını zarurî görmüş idik.[10] Burada konuyu uzatmamak adına bir kaç örneği şöyle zikredebiliriz:

[10] Bu tartışmalar için bkz. Gedik 2017: 111, 160, 161 vd.

Feyz-i Akdes: Feyz-i Akdes, Mutlak Varlık'ın gizli hazine hâlini terk ederek bilinmeyi arzuladığı duruma işaret eder. Ehadiyyetin vâhidiyyete dönüştüğü şey Feyz-i Akdes'tir. İki tip tecellîden ilki Feyz-i Akdes iken diğeri ise Feyz-i Mukaddes'tir. "Feyz" tabiri ise Plotinus felsefesine ve ondan etkilenen kelâm ekollerine ait bir terimdir (İzutsu 2005: 210). Konevî'nin tanımına da giren ıstılah devriyye metinlerinde yer alan ana argümanlardan birisidir.

Yitişdi ʻakl-ı küll andan hitâb-ı feyz-i akdesle
Benimle olayım dirsen çalış sırrını yoklayı (Hâşim Baba 8/4)

Bilindi feyz-i akdesden pes evvel ʻilm-i zâtîsi
O düşdi zâtına mazhar kim ide hükmini ibrâz

Bu kez bu ʻilm-i zâtîsi diledi k'ide istînâs
Mezâhir iktizâ itdi sıfâta eyledi înâs

Sıfât zâta muzâf oldı belürdi talʻat-ı esmâ
Mezâhir oldı pes esmâ sıfâta eyledi iclâs

Sıfât esmâ-i tabʻında mezâhir oldılar zâta
Mezâhir istedi bunlar da tâ kim vireler enfâs

Ki üç nesne mezâhirsüz bilinmez nicedür aslâ
Biri ʻilm ü ikinci nur üçüncisi vücud ey nâs (Yazıcıoğlu Mehmet, Muhammediyye, 47-51)

Akl-ı Evvel: Manzum devriyyelerin en yetkinlerini kaleme alan Oğlan Şeyh İbrâhim bir devriyyesinde 'Akl-ı Evvel'i, diğer akıllar ile ilişkisi ve varlık üzerindeki etkisini de gözeterek şöyle tanımlar:

ʻUkûlün reh-nümâsı müntehâsı ʻakl-ı evveldür
ʻUkûle ʻakl-ı evvelden müyesserdür füyuziyyât

Habîr ol ʻakl-ı ʻâşir hükminün mahkûmıdur eflâk
İrişür ʻakl-ı ʻâşirden cihâna feyz ü teʼsîrât

Hakîkat ʻakl-ı evvel ʻakl-ı ʻâşir üzre hâkimdür
Müsemmâ ʻakl-ı evvel ʻakl-ı ʻâşir oldı ismiyyât

Müsemmâdan alur feyzi isimler zâhir ü bâtın
Olupdur ʻakl-ı evvel lübb-i sır gayrısı kışriyyât
Musavver ʻakl-ı evvelde cemiʻi ʻâlemün ʻilmi
Meselâ ʻakl-ı evvel cân bedendür nakş u tasvîrât (Oğlan Şeyh İbrâhim 2/57-61)

Kalem, Levh, Arş, Kürsî: Her biri ayrı bir mertebe olan ve yukarıda Konevî'nin açıkladığı sıra ile ilâhî emirin girdiği bu tavırları devriyye

metinlerinin hemen hepsinin bu ıstılahlarla vücûda getirilmiş olmasından dolayı ve de çalışmamızı çok fazla uzatmamak adına Nakşî Alî Akkirmânî (ö. 1065/1655)'nin ağzından söylemek yeterli olacaktır kanısındayız:

'Arş ilen kürsî kalemden levhi idrâk eylegil
Biri anun kim gönüldür dört 'anâsır leşkeri

Gör mevâlid-i selâse ya'nî cem' it her birin
Zamm idüp anı nebâta biri hayvândur geri

Adların bulsun cemâdı kim tamâm olsun hisâb
Kim ehâdîs içre Hakkun söyledi Peygamberi

Düşme gel gird-âb-ı tenge yohsa cânâ bilmiş ol
İrmedi menzile âhir geçmeyen bu çenberi (Nakşî Alî Akkirmânî 3/2-5)

Cemadat-Nebatat-Hayvanat: XVII. yy. şairlerinden Kâ'imî (ö. 1102/1691) Konevî'nin düşüncesini bu ıstılahlar ile şöyle nazma döker:

Tokuz eflâkı hep geçdün bu esfel derdine indün
Bu çâr 'unsur arasında meger düşdün cemâdâta

Bu kez sahrâlara geldün gehî dâne gehî ezhâr
Çayırlarda çemenlerde mezâhirde nebâtâta

Murâdun anda olmayup ki hayvâna gıdâ oldun
Budur maksûd olan dirdün gelince bu ekûlâta
Gelüp hayvâna dirildün bu ola maksad-ı aksâ
Nice nefsâni lezzetler sanur yol aldı 'uzmâta

Meger böyle degil imiş bıçak emr oldı hayvâna
Gıdâ olsun bu insâna irişe semt-i hayrâta

Gelüp insâna 'aşk ile duyarsan aslunı bu dem
'Urûc itdün yine asla yetişdün bî-nihâyâta (Kâ'imî 2/15-20)

Yukarıda devir nazariyesinden bahsederken ikili bir açıklamadan bahsetmiş; birisini daha çok varlık felsefesi ile ilgili görürken diğerinin de daha çok vahdet-i vücûdu tam manasıyla idrak edemeyenler için anlaşılabilir olması yönüyle geliştirildiğinden bahsetmiştik. Hatta Kırımlı Selîm Dîvâne'nin eserinden örnekler vermiştik. Açıkçası konu hakkında çalışmalar yaparken farklı sûfîlerde ve eserlerinde göremediğimiz; fakat bu çalışmamızda Sadreddin Konevî özelinde tespit ettiğimiz bir husus daha vardır ki devriyyelerdeki bu açıklama veya tanımlama da Konevî'den miras olarak alınsa gerektir. Konevî, *Miftahu Gaybi'l-Cem Ve'l Vücûd (Tasavvuf Metafiziği)* adlı eserinde yukarıdaki mezkur tanımlamanın aynısını

zikreder:

İnsan Küllî Heyula'ya, sonra da ihata edici Arş'ın taayyün ettiği Küllî Cisim *mertebesine ulaşır… Sonra Arş'tan Kürsî'ye seyr eder ve ilâhî emre katılır. Bu, cüz'ün külle katılmasıdır.; ardından bütün semâlara sirâyet eder ve orada bekler… Bunun ardından unsûrlarda, onlara münasip şekilde sirâyet eder, ardından müvelledat âlemine girer. İnsan müvelledat âlemine ulaştığında kâmillerden ise seyri yegane olur. Şöyle ki: Mesela, ilk bitkide zuhûr ettiğinde, bu bitki, yetişmesi tamamlanıp, kendi mertebesinde gelişmesi bitinceye kadar, kâmilin sûretini bozacak arazlardan salimdir; hattâ kâmil bitki türlerinin en yetkininde zuhûr eder…*

Hak, bu bitkiye dilediği kimseyi gönderir, o kimse de, söz gelişi, bu bitkiyi alır ve ebeveyne ya da onlardan birisine ulaştırır; ya da anne-babası başlangıçta o bitkiyi alır; kâmilin ve ona dahil olarak gelen emrin mertebesine uygun ve geçiş esnasında uğradığı âlemlerde ed-Dehr isminin hükmünün gereğine göre bir vakitte bu bitkinin sûreti ile beslenirler. Sonra bu bitkiler gıdaya dönüşürler, sonra ebeveynin cesetlerine ulaşarak kana, sonra da meniye dönüşürler. Bitkilerin ebeveynin cesetlerine ulaşması cemad ve nebat mertebesinden hayvan mertebesine yükseliştir; böylece, sûretinin maddesi sülbden rahme intikal ve taayyün eder (Konevî 2013-I: 150-151).

Devriyyelerde bu türden açıklamalar edebî bir üslup ile verilir. Mesela XVI. yy. şairlerinden Gârikî (ö. ?) Konevî'nin ifadelerini nazma döker:

Zât sırrını gûş kıl nihân
İdeyin keşf tâlibe be-beyân

Hâldür bu hemîşe 'ayn-ı 'ayân
Cümle 'âlemde hep bu cümle zamân

Bir vücûd oldı on sekiz 'âlem
Zâhiri cism ü bâtınıdur cân

Cism geh cân olur gehî cân cism
Devr ider böylece budur devrân

Çünki bir ismidür hüve'l-Kâbız
Kabz olındı kamu cemâd u cihân

Kebg ile balıg ol taşı yirler
Hazm olındı vü oldı ol hayvân

Yine hayvânı ekl ider âdem
Pes hayât oldı anda hem insân (Gârikî 3/1-7)

Yine Oğlan Şeyh İbrâhim'in de aşağıdaki beyitlerinde "gıda" tabiriyle varlıkların birbirini yemesi sonucu devrettiği anlaşılır:

Gıdâdan ön gıdâ bir sırr-ı mahfî idi 'âlemde
'Avâlimden güzer eyler gezer tekrâr ider bir bir

Ma'âdinden nebâta sonra hayvâna irişür ol
İrer hayvândan insâna görür güftâr ider bir bir

Gıdâ şekli peder sülbinde bir nutfe idi evvel
Ana rahmine düşdükde müdevver dâr ider bir bir

Gıdâ şeklin giyince zerreler 'âlemde seyr eyler
Gıdâ zerrâtını terkîb idüp dîdâr ider bir bir (Oğlan Şeyh İbrâhim 5/2/5)

Bu örnekleri artırmak devriyye metinleri nokta-i nazarından gayet mümkündür. Meselâ yukarıda cemadat-nebatat-hayvanat bahsinde verilen Kâ'imî'nin beyitleri de bu minvalde söylenmiştir.

Konevî, aynı eserinde *"Emir dâiredir, seyir ise çizgisel, dâirevîdir. Bu dâireyi tamamlaması mukadder olanın süluğu tamamlanır ve kemâle erer, seyri ile başka bir ilâhî devri meydana getirmeye girişir"* (Konevî 2013: 159) der. Buradaki tasavvur yukarıda anlatılan Niyâzî-i Mısrî'nin mensur devriyyesinde çizdiği devir dairesidir.[11] Devriyye yazarları da Konevî'den miras aldıkları bu fikri edebî metinlere edebî üslup dairesi içerisinde uygulamışlardır. Bu durum pek tabii ki manzum devriyye metinlerinde de izlenebilir:

Devr idüp dâ'ire-i vahdetde benden gayrı bir
Bulmadum deyyârı bildüm evvel ü âhir benem (Mehemmed 2/7)
Girüp dâ'irenün içre gönül olubanı seyre
Nihâyetin çü bulmadı döner dâ'irede hâ'ir (Senî Alî 1/4)

Konevî bu düşüncelerini en önemli eseri olarak zikredebileceğimiz İ'câzü'l-Beyân fî Tevîli'l-Ümmi'l-Kur'ân (Fatiha Suresi Tefsiri) adlı eserinde de sürdürür:

"Varlığın, hakîketlerin, mertebelerin ve mevcûtların bütün hükümleri devrîdir. Küllî şeylere ve onlara tabi olan şeylerin makûl ve mahsûs hareketleri de devrîdir. Bu durum basiret sahibi akıllı kimselerce bilinen bir hususdur. " (Konevî 2013-II: 181).

İnsanın varlık sahasına çıkışı da zamanın ve mekânın olmadığı bir

[11] Bu dairenin yazma nüshalardaki çizimi ve tarafımızdan yapılan çizimi için bkz. Gedik 2017: 83. Aynı dairenin tarafımızdan çizimi için de mezkur kaynağa bakılabilir.

yerde hâsıl olmuştur. Konevî bu konuda *Miftahu Gaybi'l-Cem Ve'l Vücûd (Tasavvuf Metafiziği)* adlı eserinde şunları zikreder:

"İnsan, ilk varlık sûretini kabul etmesinden itibâren, varlıkların sûretlerinde tavırdan tavıra girer, bir sûretten başka bir sûrete intikâl eder; insan, belirtilen ilk varlık sûretini zaman ve mekânın olmadığı yerde kabul etmiş, bu kabul, nispet ve izâfet ile Hakkın ezelî ilmi mertebesindeki taayyünü ile kendisini ilmi varlıktan harici varlığa çıkartan ayrılma ve manevî intikal halidir" (Konevî 2013-I: 148)

Âşık edebiyatının ünlü isimlerinden Yozgatlı Hüznî (ö. 1936) de nereden geldiğini soranlara:

Lâ-mekân şehrinden kurb-ı sultândan
Kün emrinden kevn ü mekâna geldim
'Âlem-i vahdetden nûr-ı 'irfândan
Hâlim arz itmeye cânâna geldim (Hüznî 1/1)

Yine Hâşim Baba da:

'Avâlimden geçüp bir bir görindi vech-i âdemden
'Ademden lâ-mekânîden zuhûr itdi bu dem demden (Hâşim Baba 11/18)

diyerek varlığın zaman ve mekânın olmadığı bir yerden zuhûr ettiğini belirtir. Bu beyitler Konevî'nin düşüncesinin nazma dökülmüş hâlidir.

Devriyyelerde önemli yeri olan istiare örneği ise ağaç-meyve sembolizmidir. Bu kullanıma çoğunlukla tohum da katılır. Bu sembolizmden kasıt ise şairlerin birer ârif olarak tohumda söz gelimi yaprakların, meyvelerin bi'l-kuvve zaten var olduğunu zamanı gelince bi'l-fille geçeceğini bildiklerine atıf yapılır:

İster isen bak dırahta gör sıfâtun mîvenün
İster isen mîveye bak zâtına eyle salâ

İster isen 'âleme bak kudretini gör anun
İster isen âdeme bak zâta eyle iktidâ

Bâgbân-ı dehre lâzım mîve-i âdem durur
Müsmir olmayan dırahta bâgbân virmez behâ

Zât-ı Hakdur her sıfâtdan dem-be-dem devr eyleyen
Gâh görinür âsfiyâdan gâh görinür eşkiyâ (Sunullah Gaybî 1/72-75)

Cihânı bir şecer farz eylesen tohumıdur âdem
Tohum sârî durur ol bir tohumdan oldı eşcârât (Oğlan Şeyh İbrâhim 2/142)

Sadreddin Konevî de bu durumla alakalı varlık felsefesi *bahsinde En-Nusûs fî Tahkîki Tavri'l-Mahsûs (Vahdet-i Vücûd ve Esasları)* adlı eserinde aynı şeyleri söyler. Konevî'ye göre akıl sahibi bir kişi çekirdekte bulunan dalları, meyveleri taakul edebilir :

"Mahiyetlerinin hakikatlerinin birincisi eşyanın çokluklarının/kesret Hakkın birliğinde silinmiş/müstehlek olması itibarıyla gerçekleşir. Bu tafsilî olan şeyin/ mufassal mücmelde taakkul edilmesidir. Bu birinci tarza örnek olarak, akıl sahibi âlimin ilim gözü ile bir çekirdekte bi'l-kuvve hâlinde bulunan dalları, yaprakları, ağacın her bir dalında oluşacak meyveleri ilk çekirdekteki gibi taakkul etmesini verebiliriz". İkinci hüküm ise birlik hükümlerinin peş peşe akledilmesidir" (Konevî 2012-III: 13).

Konevî'nin söyledikleri ile yukarıda devriyye türünün en kâmil örneklerinden olan Gaybî'nin *Keşfü'l-Gıtâ*'sından alınan beyitler benzer şeyleri ifade ederler. Gaybî de insanlara seslenerek akıl sahibi bir kimsenin ağaca bakarak meyveyi, âleme bakarak da Hakkı görebileceğini söylemişti.

Devriyyelerin muhteviyatında önemli ıstılahlatdan birisi de 'Amâ'dır. Bulut, yoğun ve karanlık bulut, hafif ve ince bulut; körlük, ahâdiyyet mertebesi gibi anlamlara gelen (Uludağ 2005: 38) 'amâ kelimesi Cenâb-ı Hakk'a nisbet edildiğinde tam manası meçhul kalmaktadır. Ebu Rezîn'den rivâyet edilen bir hadise göre "Gökleri ve yeri yaratmadan önce Rabbimiz altında ve üstünde hava bulunan 'amâda (bulutta) idi" (Engin 2006: 27) mefhumu bize ilk yaratılanın 'amâ olduğunu da düşündürmektedir.

Sadreddin Konevî 'Amâ hakkında *Miftahu Gaybi'l-Cem Ve'l Vücûd (Tasavvuf Metafiziği)* adlı eserinde şunları belirtir.

"İnsan taayyün ile ilâhî-Mutlak Gayb'dan farklılaşan taraftarı var olmuştur. Mutlak Gayb'da hiçbir şeyin taayyünü, Amâ mertebesinin dâiresindeki hiçbir hükmün ve ismin istinadı söz konusu değildir. Amâ mertebesi, ilâhî iktidarın nüfuz mahalli ve mümkünleri kendinde toplayan alandır" (Konevî 2013-I:145).

"İnsan, Hak açısından "küllî vecih" ile var olmuştur, çünkü o, daha önce de belirttiğimiz gibi, 'Amâ mertebesinin dâiresinde var olmuştur; buna karşın her varlığın kendi özel yönü açısından ise, Amâ'ya nispeti açısından kendisine mahsûs mertebede var olmuştur. Çünkü Amâ'nın özelliklerinden birisi, bütün kevnî mertebeleri ve ilâhî mertebeyi ihata etmektir"(Konevî 2013-I: 147).

Kâsımzâde Seyyid (ö. 1130/1718), devriyyesinde tam da Konevî'nin tasavvurunu ifade eder ve 'Amâ'nın bütün isim ve zuhûrların gizlenme, saklanma yeri olduğunu belirterek bunları kapsadığını söyler:

Kamu esmâ mezâhirle 'amâ içre idi mestûr
Yog idi gayrı hiç anda tevahhudda idi Hakkâ (Kâsımzâde Seyyid 1/7)

Yine Oğlan Şeyh İbrâhim de varlığının 'Amâ'da gizli olduğunu söyler:

Çün ülkemden sefer kıldum görindüm vâhidiyyetde
'Amâ ebrinde gizlendüm sıfâtum eyledüm ifnâ (Oğlan Şeyh İbrâhim 1/128)

Mazhar-ı sırr-ı 'amâ zâtumı mestur itdi
Ya'ni zâtumda vü sıfâtda *ev ednâ*da idüm (Oğlan Şeyh İbrâhim 7/2)

Konevî, ünlü eseri İ'câzü'l-Beyân fî Tevîli'l-Ümmi'l-Kur'ân (Fatiha Suresi Tefsiri)'nde de 'Amâ hakkında şunları söylerken ardından gelen âlemleri de sıralar:

"Âlemler gerçekten çoktur; bunların başlıcaları, daha önce mâhiyetlerini belirttiğimiz vücûdî mertebelerdir. Amâ'dan taayyün eden âlemlerin ilki, mutlak-misâl âlemidir. Bunun ardından teheyyüm (kudret) daha sonra Kalem ve Levh âlemi, sonra Tabiat âlemi gelir. Tabiat âleminin gelmesi hükmünün cisimlerde Heyula ve küllî cisim hakîkatleriyle zuhûru açısındandır. Bunun ardından Arş gelir. Tertip bu şekilde devam eder, ta ki iş, dünya âleminde insana ulaşır. Bunun ardından berzâh âlemi, daha sonra haşr âlemi, sonra cehennem âlemi, sonra cennetler âlemi, sonra kesib âlemi sonra ahadiyet-i cem ve'l-vücûd (sıfatlar âlemi) gelir. Bu âlem bütün âlemlerin kaynağıdır. Allah hâdidir" (Konevî 2013-II: 247).

Fatiha Suresi Tefsiri kitabını Türkçe'ye kazandıran Ekrem Demirli bu eser hakkında "Fatiha suresi, Konevî'ye göre Tanrı-âlem ilişkilerini özetleyen en uygun metindir. Dolayısıyla bu eseri, klasik anlamda bir sure tefsiri olarak görmek yerine, Vücûd-ı Mutlak olan Hakkın belirli varlık mertebelerinde eşyayı izhar etmesinin ana fikrini oluşturduğu Tanrı-âlem arasındaki ilişkileri yorumlama imkanı veren bir metin olarak görmek gerekir" (Konevî 2013: 16) der. Çok yerinde olan bu tespite Türk edebiyatındaki en yetkin devriyyeleri kaleme alan Oğlan Şeyh İbrâhim Efendi de katılmaktadır ki bizzat metinlerinde Konevî'den ve eserinden bahseder:

Okı bu *Fâtiha Tefsîri*ni kurtul delâletden
Sana lâzım degül şimden gerü telvîh ü telvîhât (Oğlan Şeyh İbrâhim 2/121)

Sadrun dilinde *Fâtihâ Tefsîri*ni te'lîf idüp

Monlâ Fenarîde dahı ‘ilm ile ‘ummân olmışam (Oğlan Şeyh İbrâhim 6/87)

Devir nazariyesine göre ilk, aynı zamanda sondur. Allahu Teâlâ bütün varlıkların mebdei (El-Mebdeü’l-Evvel) kabul edilirken, aynı zamanda yukarıda âyet-i kerime ile de sabit olduğu gibi herşeyin sonudur, her şey ona rücû edecektir. Hakkın isimlerinden el-Evvel ve el-Âhir buna işaret etmektedir. Sadreddin Konevî Şerhu Esmâlillâhi’l-Hüsnâ eserinde şöyle der:

“…Hak, el-Evvel olduğunda, insan el-Âhir olur, çünkü insan, vücûd mertebelerinin sonuncusunda bulunmaktadır. Ayrıca insan, âlemlerin işinin kendisine dönmesi itibariyle de el-Âhir’dir, bu dönmenin nedeni âlemin nizâmının zuhûr etmesi ve insanın varlığıyla onların mamur olmasıdır.; bu nedenle insanın âlemden ayrılıp, âhirete intikal etmesiyle dünya işleri bozulur ve iş âhiret diyarına intikâl eder. Bunun *nedeni emrin maksadının bulunduğu yerde bulunmasıdır. Bu nedenle yokluk/adem kendisine ulaşmasın diye korumak maksadıyla Hak insanı ardından ihâta etmiştir. Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Allah artlarından kendilerini ihâta eder (Buruc, 85/20)” (Konevî 2013-III: 196-197).*

Bu ifadelerin manzum ifadesini ise Oğlan Şeyh İbrahim Efendi’de buluruz:

Ol âdem Hakka bâtındur Hak ol âdemde zâhirdür
Ol âdem evvel âhirdür odur ulâ odur uhrâ (Oğlan Şeyh İbrâhim 1/201)

Devriyyelerde bu minvalde örnekler oldukça boldur.

Buraya kadar Sadreddin Konevî düşüncesi ve devriyye metinleri etrafındaki yakınlıkları, daha doğru ifade ile Konevî düşünce sisteminin devriyyelerdeki aksini göstermeye çalıştık. Bir de Konevî de olup da devriyyelerde yukarıdaki örnekler gibi sıkça anılmayan bir hususu zikrederek meseleyi açmak gerekmektedir. Bu husus da Konevî’nin, eserlerinde anlattığı devir dairesi ve dairede geçilen safhaları -Konevî’deki ifadeyle âlemler; devriyyelerdeki adıyla tavır veya etvâr- varlığın –insan kasdedilmektedir- tamamlamamaması hâlinde ne olacağı meselesidir. Bu soruya cevap verirken şunu söyleyebiliriz ki tespit edebildiğimiz kadarıyla devriyye metinlerinin çoğu bu durumu açıklamaktadan özellikle kaçındığı görülür.

Sadreddin Konevî *Miftahu Gaybi’l-Cem Ve’l Vücûd (Tasavvuf Metafiziği)* adlı eserinde bu durumdan bahseder:

"…Eğer mertebeler kendisini engellerse, bu insan nebat âlemine girdiğinde bir takım âfetlere marûz kalır ve söz konusu bitki tamamlanmadan ve yenilmeden fesada uğrar; böylece insan, bitkiden ayrılır. Sonra yakın ve uzak başka bir zamanda tekrar bitkiye döner.

Âfet, bazen itidalden uzak kötü bitkilere ulaşmasından kaynaklanır. Bu gibi bitkileri hayvan asla yemez, hayvan onlardan yerse fesada uğrar ve aynı tarzda da hayvandan ayrılır.

Âfet bazen, nebat âlemine ulaştıktan sonra, hayvanın kendisini yemesiyle ona ulaşabilir: Bu hayvan, kendisini bir insan yemeden önce yok olur. Ya da, o şeyin hayvandan insana intikal etmesini herhangi bir şey engeller; ya da onu yiyen insan, o şeyde kendisi için bir madde belirmeden önce ölür, bunu üzerine o da, ayrışır ve çıkar. Sonra hayvanlar mertebesine geri döner; bir daha ya da defalarca böyle olur.

"İnsan" olması takdir edilmiş varlık emrinin belirtilen unsûrlara girmesinin ve çıkmasının fazlalığı, uğramış olduğu mertebelere ve bozulma ve tekrarlama ile bezendiği maddelere bırakılmış kuvvet ve özellikler ile karşılaşması ölçüsünde, zikrettiğimiz şeylere bırakılmış mânevî nitelikleri elde eder" (Konevî 2013-I: 152).

Yine Aynı Eserinde:

"Bazıları, istidatlarının kusurundan dolayı dikkat çekilen varlık dâiresini tamamlamadan keser, bunlar hakkında şöyle denilmiştir: "Sonra onu esfel-i safiline gönderdik" (Tin, 5). Çünkü bu kişiler, dâirenin yarısını ya da bir kısmını yürümüşlerdir" (Konevî 2013-I: 158).

diyerek durumu daha da sarih bir şekilde açıklar. Lâkin tespit edebildiğimiz metinler eşliğinde gördüğümüz kadarıyla devriyye metinleri bu durumu pek fazla zikretmezler. Sadece Gaybî ve Kâ'imî birer devriyyesinde yukarıdaki açıklamayı manzum hâle sokar:

Devrün itmâm itmeyüp esfelde devr iden garîb
Kande idrâk ider ol lutf ile kahrun neydügin (Gaybî, 5/2)

Ve ger bundan yine gâfil dolansan irmeyüp dosta
Kalursın derk-i esfelde nice bin yıl cahîmâne

Kaçan ola yine gelmek bu zîbâ surete huy hây
Kenârın kimse bulmadı bu deryâ-yı bidâyâta

Yüri fırsat demin fevt itme bunda gel eyâ sâlik
Mürîd-i merd-i Hak olup düriş dâ'im 'ibâdâta (Kâ'imî 2/21-23)

Devriyye metinleri nazar-ı dikkate alındığında Konevî'nin bu açıklamasının neden fazla zikredilmediğini de şöyle açıklayabiliriz: Devriyyeler bizatihi Konevî'nin çeşitli eserlerinin farklı yerlerinde yukarıdaki ifadeleri zikrederken bahsettiği gibi bir "sır"dır. Şairler de bunu bilmekte ve "ilm-i devriyye", "sırr-ı esrâr", "sır" gibi ifâdelerle söylediklerinin gizli bir hazine olduğunu çeşitli vesilelerle zikretmektedirler. Konevî'nin devir dairesinin tamamlanmaması ile ilgili söyledikleri sözler, vahdet-i vücûda müteallik olarak söylenmiş sözlerdir ve varlık felsefesi etrafında değil de avâm tarafından zahirî manâda değerlendirilmeye çok yatkın olduğu için şairlerin bundan kaçındığını belirtmek gerekmektedir. Zirâ şairlerin çok fazla dikkat ederek söyledikleri sözler bile onların hulûl ve ittihad ile suçlanmalarına sebep olmuş, söz gelimi yukarıda beyitlerini verdiğimiz Sunullah Gaybî, devriyyeleri etrafında kendisine yöneltilen bu suçlamaları reddetmek için *Risâle-i Redd-i Hulûl ve İttihâd* adlı eserini kaleme almıştır.[12] Bu meselenin sır oluşu ile ilgili de Konevî:

"Bunu anla, bu en önemli sırlardan birisidir. Bunu keşfettiğinde Hz. Peygamber'in "Âdem toprak ve su arasında iken ben peygamber idim" hadisini; Zünnûn'un "Elest misâkını hatırlıyor musun?" diye sorduklarında "Misâk, âdeta şimdi bile kulaklarımdadır" deyişini anlarsın. Başka bir muhakkike "Elest" misâkından sorulduğunda şöyle demiştir: "Bu Elest misâkının vakti dün gibi idi". Bu ifâdesiyle de "Elest"den önceki misâkları ve diğer mertebeleri bildiğine işâret etmiştir" (Konevî 2013: 155).

demiştir. XVI. yy. şairlerinden Hüsnî de aynı fikirdedir:

Dört kitâpda yokdur bu 'ilm inan
'İlm-i devriyyedir bu bir sırr-ı kân
Bulup bir mürşid-i kâmil ü 'irfân
Okuyup bu dersi 'ayâna geldüm (Hüsnî 1/50)

Devriyyeler, filozofların sudûr nazariyesi, İslâmi tekâmülcü tasavvurlar ve vahdet-i vücûd felsefesinin bileşeni olan ve bunların edebiyattaki yansımaları diyebileceğimiz metinlerdir. Türk edebiyatında ise özellikle sudûr nazariyesi ve vahdet-i vücûd öğretisi etrafında Sadreddin Konevî – Mevlânâ ile birlikte- çok fazla etkisi olmuş, böylece bu edebî tür gelişimini ve yayılımını yüzyıllar boyunca sürdürmüştür. Yukarıda vermeye çalıştığımız örnekler temel nirengi noktaları olmakla beraber devriyye metinleri ile beraber Konevî'nin eserleri yan yana okununca bu benzerlik daha doğru ifade ile Konevî düşüncesinin aksini metinlerde daha fazla görmek okuyucu için çok basit bir iş olacaktır. Konevî'nin her eserindeki

[12] Bu eser için bkz: Kemikli 2001: 111-116.

fikirlerinin birer beyit veya manzume ile aksini vermek çalışmanın hacmini çok fazla artıracağından ötürü mezkur örnekler ve eserlerinden parçaları vermekle iktifâ etmiş bulunduk.

Sonuç

Türk edebiyatında tür meselesinde edebî türlerin en karmaşık ve izahı zor olan türlerinin başında devriyyeler gelmektedir. Bu tür hem edebî hem de fikrî bir ürün olarak Türk edebiyatının hemen her döneminde şairler tarafından üzerinde kalem oynatılan metinlerden olmuşlardır. Devriyyeler salt edebiyat kaygısı ile kaleme alınan eserler değillerdir. Tespit edilen metinler eşliğinde görülmüştür ki bu metinler şairinin edebî eser vermesinin yanında belirli bir fikri ve tasavvuru anlatmaya çalıştığı metinlerdir. Bu fikir veya tasavvurun adı ise devir nazariyesidir. Mezkur nazariyenin Yeni Eflatuncu fikirlerden izler taşıdığı ve aynı zamanda İslâmî tekâmül tasavvurlarını da kendisine dayanak noktası yaptığı görülmüştür. Son olarak da İbn Arabî'nin sistemleştirdiği vahdet-i vücud felsefesinin nazariyeye tam manasıyla uyum sağladığı görülmüştür. İbn Arabî ile başlayan fakat takipçilerinin etkisiyle edebiyata sirayet eden vahdet-i vücûd telakkisi Türk kültür ve edebiyatında özellikle Mevlânâ ve Sadreddin Konevî gibi tasavvuf ehli sayesinde daha fazla sirayet etmiştir. Çalışmanın özelinde görülmüştür ki Sadreddin Konevî'nin eserlerinde belirttiği varlık tasavvurları, kullandığı kelime kadrosu, eserlerinde geçen ıstılahlar ayniyle devriyye metinlerinde müşahede edilebilmektedir. Aralarındaki fark ise Sadreddin Konevî'nin bir sufî olarak bu tasavvurları zikretmiş ve müşahedelerde bulunmuş olması iken, devriyyeler Konevî gibi sufîlerden aldıkları tasavvurları edebî bir vecheye büründürerek ve biraz daha kolay bir dil ile çoğunlukla manzum olarak anlatmaktır. Şairlerin şiirlerinde, ediplerin mensur eserlerinde ele aldıkları konular tasavvuf ehlinden alınan miras olup söz gelimi şairlerin kendi orijinal fikirleri değildir. Bu fikirler yukarıda örnekler eşliğinde görüldüğü üzere tasavvuf vadisinin ünlü sufîlerinin varlık tasavvurlarıdır.

Diğer İslâm milletlerinde bu denli gelişip örneği verilemeyen ve türleşme sürecine girememiş devriyyeler, Türk kültüründe ve edebiyatında tam manasıyla kâmil örnekler vermişlerdir. Biz bunun bir sebebi olarak da bu topraklarda Sadreddin Konevî, Mevlânâ, Molla Fenârî, Davud-ı Kayserî gibi hem ilim erbabı hem de sufî şahsiyetlerin varlığı olduğunu düşünüyoruz. Bu şahsiyetler eserleri ve fikirleriyle sadece kendi alanlarını değil başta kültür ve edebiyat olarak kanaatimizce toplum bilimi de dahil olmak üzere pek çok farklı alanı etkilemiş olsa gerektir. Farklı çalışmalar bu tür etkileri gözler önüne serebilir. Biz burada ucundan kıyısından Konevî gibi büyük bir şahsiyetin düşüncesinin, edebiyatta uyandırdığı aksi bir yönden

anlatmaya gayret ettik.

Kaynakça

Ahterî Mustafa Efendi (2009), *Ahterî-i Kebîr*, Ankara: TDK Yay.

Demirli, Ekrem (2011), *Sadreddin Konevî'de Bilgi ve Varlık,* İstanbul: İz Yay.

Engin, Sezai (2006), *Yaratılışla İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi,* Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Gedik, Nusret (2017), *Türk Edebiyatında Manzum Devriyye,* İstanbul: H Yay.

Güzel, Abdurrahman (1979/1983), "Niyâzi-i Mısrî'nin Gözden Kaçan Bir Eseri (Risâle-i Devriye)", *Türk Kültürü Araştırmaları (Faruk Kadri Timurtaş'a Armağan)*, C. 17-21, S. 1-2 s. 121-139.

İzutsu, Toshihiko (2005), *İbn Arabî'nin Füsûs'undaki Anahtar Kavramlar*, Çev. Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul: Kaknüs Yay.

Kemikli, Bilal (2000), "Türk Tasavvuf Edebiyatında Devriyye ve Sunullah-ı Gaybî'nin Devriyyesi", İslâmî Araştırmalar Dergisi, C. 13, S. 12, s. 217-226.

Kemikli, Bilal (2001), "Tasavvuf Edebiyatında Hulul ve İttihâda Dair Bir Risâle: Risâle-i Redd-i Hulul ve İttihâd", *Tasavvuf İlim ve Akademik Araştırma Dergisi*, C. 2, S. 5, s. 111-116.

Kırımlı Selîm Dîvâne, (2004), Âriflerin Delili Müşkillerin Anahtarı, Haz. Tatcı, Mustafa; Çeltik, Halil, Ankara: Akçağ Yay.

Köprülü, M. Fuad (2012), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara Akçay Yay.

Lane, Edward William (1968), *Arabic-English Lexicon,* Beırut Lebanon: Librairie du Liban Publishing.

Necmeddîn-i Dâye, (2013), *Tasavvuf Yolu Mirsâdü'l-İbâd*, Çev: Halil Baltacı, İstanbul: İFAV Yay.

Ocak, Ahmet Yaşar (1998), *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Pakalın, Mehmet Zeki (1983), *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yay.

Pala, İskender (2004), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yay.

Sadreddin Konevî (2012-I), *El-Fükûk fî Esrârı Müstenidâti Hikemi'l-Füsûs (Füsûsu'l-Hikem'in Sırları)*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay.

---------- (2012-II), *En-Nefehâtü'l-İlâhiyye (İlâhî Nefhalar)*, Çev., Ekrem Demirli İstanbul: İz Yay.

---------- (2012-III*), En-Nusûs fî Tahkîki Tavri'l-Mahsûs (Vahdet-i Vücûd ve Esasları)*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay.

---------- (2013-I), *Miftahu Gaybi'l-Cem Ve'l Vücûd (Tasavvuf Metafiziği),* Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay.

---------- (2013-II), İ'câzü'l-Beyân fî Tevîli'l-Ümmi'l-Kur'ân (Fâtiha Suresi Tefsiri), Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay.

---------- (2013-III), Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ (Esmâ-i Hüsnâ Şerhi), Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yay.

Serdaroğlu, Ahmet (1966), *Usûl-i Hadîs ve Mevzuât-ı Aliyyü'l-Kârî Tercemesi*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Şemseddin Sâmî (1989), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Tansel, Fevziye Abdullah (1969), "Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi ve Devriyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. 17, s. 187-199.

Tek, Abdürrezzak (2007), *Melâmet Risâleleri Bayrâmî Melâmiliği'ne Dair*, Bursa: Emin Yay.

Topaloğlu, Bekir; Çelebi, İlyas (2015), Kelâm Terimleri Sözlüğü, İstanbul: İSAM

Yay.
Uçman, Abdullah (2014), "Devir Nazariyesi ve Osmanlı Tasavvuf Edebiyatında Devriyyeler", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Ankara: TTK Yay.
Uludağ, Süleyman (1994), "Devir", *DİA*, C. 9, s. 231-232.
Uludağ, Süleyman (2005), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Kabalcı Yay.*
Uzun, Mustafa (1977), "Devr, devir", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler, İstanbul: Dergâh Yay.
Yurdagür, Metin (1994), "Devir", DİA, C.9, s. 230-231.